

СУЧАСНІ СИНЕРГЕТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ МОТИВАЦІЇ УЧІННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

В статті обґрунтовано системно-рівневу структуру організації мотивації учіння майбутніх фахівців. Виявлено синергетичні тенденції мотивації учіння особистості зумовлені освітнім середовищем. Запропоновано рекомендації щодо створення умов для розвитку мотивації самореалізації особистості студентів під час навчання у ВНЗ.

Ключові слова: мотивація учіння, синергії мотивації, самореалізація, психологічне благополуччя, чинники мотивації.

В статье обоснована системно-уровневая структура организации мотивации учения будущих специалистов. Выявлены синергические тенденции мотивации учения личности обусловленные образовательной средой. Предложены рекомендации относительно создания условий для развития мотивации самореализации личности студентов во время учебы в ВУЗе.

Ключевые слова: мотивация учения, синергии мотивации, самореализация, психологическое благополучие, факторы мотивации.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку психологічної науки характеризується переважанням постнекласичних підходів у дослідженнях, в яких особистість розглядається як активний самодетермінований суб'єкт, творець власного життя. Постнекласична психологія постулює неможливість вивчення людини ізольовано від контекстів життєдіяльності. Її найбільш актуальними проблеми є проблеми життєвого шляху, стилю життя, життєвих стратегій, цілей та сенсу життя особистості.

Одним із наслідків зазначених тенденцій стало зміщення акценту у підготовці фахівців із компетентнісного підходу на саморозвиток та самореалізацію особистості.

Сучасні дослідження мотивації також базуються не на класичних та постнекласичних схемах досліджень, які виконуються на засадах детермінації певних зовнішніх чи внутрішніх впливів.

Ми приєднуємося до позицій тих науковців, методологічним підґрунтям досліджень яких стали уявлення про людину як складну самоорганізовану систему, яка є активним суб'єктом власного життя (К. О. Абульханова-Славська [1], Л. І. Анциферова [2], Е. В. Галажинський [3], К. В. Карпінський [4], В. Є. Ключко [5], Д. О. Леонтьєв [6], Н. А. Логінова [7], С. Д. Максименко [8], Н. І. Сарджвеладзе [10], В. В. Столін [11] та ін.). Найбільш повно проблеми саморозвитку та самоздійснення особистості розкриваються в генетичній психології С. Д. Максименка, реалізуючись в межах генетико-моделюючого підходу.

Метою нашого дослідження є вивчення системно-рівневої організації мотивації учіння майбутніх фахівців.

Відповідно зазначеної мети, **завданнями** дослідження є обґрунтування системно-синергетичних засад мотивації учіння особистості як системи, визначення її системно-рівневої структури та виявлення сучасних тенденцій в її організації.

Виклад основного матеріалу. Врахування в дослідженні *системної сутності феномену* мотивації учіння зумовлює необхідність звернення до методології системного підходу та застосування принципів синергетики – теорії самоорганізації та самодетермінації складних динамічних систем.

Сутність цілісної організації мотивації учіння як системи означає, що основний зміст структури її компонентів не лише входить в склад системи, а й виступає в ній одним із рівнів її організації.

Онтологічно представленою *метасистемою* по відношенню до мотивації учіння є особистість суб'єкта даної діяльності, навіть не сама учбова діяльність. Майбутнього фахівця – студента – ми так називаємо, оскільки він є суб'єктом учбово-професійної діяльності.

Навчальну діяльність студентів ВНЗ, на відміну від учнів загальноосвітніх шкіл, цілком обґрунтовано можна назвати навчально-професійною. Як відомо, примусити вчитися складно, *потрібне осмислене бажання у студентів освоювати обрану професію*, тобто необхідна мотивація учіння як *самодетермінований процес*.

Питання психології

Особистість, її ставлення до себе, визначається представниками школи Д. М. Узнадзе [9, 10 та ін.] як установочне утворення. Отже, система особистісних параметрів є метасистемою по відношенню до мотивації учіння. Тому вивчення закономірностей організації мотивації учіння особистості доцільно здійснювати через її особистісне та ціннісно-смісловне опосередкування. Під впливом особистісних детермінант мотиваційна сфера піддається закономірній організації, координації, узгодженості.

Крім того, мотивації учіння як система включає певні підсистеми, зокрема, підсистему окремих мотивів учіння, потреб, нужд тощо.

Таким чином, вивчення організації мотивації учіння особистості означає вивчення організації складної системи складно взаємодіючих параметрів особистості – ціннісно-смісловної сфери, особистісних параметрів, окремих мотивів учіння, потреб тощо.

Вивчення мотивації – це аналіз причин і факторів, які ініціюють та енергетизують активність людини, а також спрямовують, підтримують і приводять до завершення певний поведінковий акт. Ми визначаємо мотивацію учіння не як сукупність мотивів чи потреб людини, а як динамічний аспект функціонування організму, який забезпечується складною структурно-рівневою мотиваційною системою. Системоутворюючим фактором цієї системи –

мотивації учіння – є саморозвиток особистості.

Цілісний розгляд мотивації учіння особистості – *трирівневий конструкт – система, метасистема (надсистема), підсистема* дозволяє:

1) виявляти структурні особливості системи та комплекс її властивостей в статично;

2) виокремлювати особливості системи, характеристики і властивості в динаміці, яких вона набуває в результаті включення, як складової в метасистему більш високого порядку.

В емпіричному дослідженні використовувались такі психодіагностичні методики: морфологічний тест життєвих цінностей (МГЖЦ) В.Ф. Сопова, Л. В. Карпушиної; тест-опитувальник самоставлення особистості С. Р. Пантілеєва, В. В. Століна; методика вивчення мотивації навчання у ВНЗ Т. І. Ільїної; тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Дж. Крамбо, Л. Махоліка (адаптація Д. О. Леонтєва); тест-опитувальник мотивації досягнення А. Мехрабіана (модифікація М.Ш. Магомед-Емінова); тест-опитувальник «Мотивація до успіху» Т. Елерса.

На основі проведення факторного аналізу у структурі мотиваційної системи внутрішньомотивованих та зовнішньомотивованих студентів було виділено 9 факторів, внесок яких у загальну дисперсію даних становить відповідно 76 % та 72 % ((результати наведені в табл. 1).

Таблиця 1

Фактори внутрішньої та зовнішньої мотивації учіння студентів

№	Внутрішня мотивація		Зовнішня мотивація	
	Факт. навант.	Фактори	Факт. навант.	Фактори
1	24,7 %	Цінності саморозвитку, саморозуміння, досягнення успіху	25,6 %	Поєднання суперечливих цінностей високого соціального статусу з небажанням змінюватися
2	11,3 %	Підтримка самоповаги та самоприйняття в міжособистісній взаємодії	13,6 %	Егоїстично-прагматичні цінності, забезпечення вдалого майбутнього при мінімальних особистих витратах
3	10,5 %	Власні ресурси підтримки саморозуміння та самоповаги	9,2 %	Зовнішні джерела підтримки належного рівня самоставлення
4	7,3 %	Сенситивність до себе та самозвинування	5,2 %	Креативність (-)
5	5,5 %	Самопослідовність, синергія та спонтанність	4,4 %	Мотив набуття знань і самозвинування (-)
6	4,7 %	Креативність та пізнавальні потреби	4,1 %	Саморозуміння та сенситивність до себе (-)
7	4,5 %	Фізична активність	3,3 %	Пізнавальні потреби (-)
8	3,8 %	Мотив отримання диплома та компетентність в часі	3 %	Самопослідовність
9	3,2 %	Мотив набуття знань та аутосимпатія	2,6 %	Мотив оволодіння професією (-)

Питання психології

Така характеристика факторів цілком пояснює витoki мотивації саморозвитку та самоствердження, які формують мотиваційну спрямованість на самореалізацію та психологічне благополуччя – мотивацію учіння як самодетермінованого процесу. Це *внутрішня мотивація*, зумовлена творчою спрямованістю особистості, самокерівництвом, прагненням до саморозвитку, високого статусного положення в соціальних контактах, прагненням до новизни. В основі мотивації самореалізації механізм гетеростатичного регулювання, а в основі мотивації психологічне благополуччя – гомеостаз. Тому в першому випадку основним механізмом мотивації є *когнітивний дисонанс*, а в другому – *адаптація і компенсація*.

Зовнішня мотивація – це процес, детермінований різними обставинами життя, – ціннісною моделлю суспільства, примусом батьків тощо – це зовнішня мотивація, зумовлена вольовим примусом

до виконання навчальних завдань, вона супроводжується психоемоційним дискомфортом, низькою задоволеністю навчанням або навіть байдужістю та апатією.

Внутрішня мотивація забезпечується синергією її дефіцитарних потреб, підкріплюється і посилюється особистісними та соціальними потребами в саморозвитку, піддаючись когнітивно-афективній оцінці, яка виражається в інтегральній оцінці особистісних ресурсів, знаходить додаткову інтенцію, внаслідок чого підсилюється.

Поєднання факторів, що детермінують зовнішню мотивацію зумовлене не зовсім чіткими та диференційованими уявленнями сучасної молоді про майбутнє, прагненням до «красивого життя» без належного розуміння шляхів і засобів досягнення цілей.

Аналіз кореляційних зв'язків мотивів навчання у ВНЗ з показниками ціннісної сфери у вибірці *внутрішньомотивованих студентів* показав (результати наведені в табл. 2) що:

Таблиця 2

Взаємозв'язок мотивів навчання із ціннісними орієнтаціями внутрішньомотивованих студентів

	Розвиток себе	Духовне задоволення	Креативність	Активні соціальні контакти	Власний престиж	Досягнення	Високе матеріальне становище	Збереження індивідуальності
Мотив набуття знань	0,13	0,26**	0,34**	0,26**	0,28**	0,28**	0,17*	0,14
Мотив оволодіння професією	0,29**	0,03	0,25**	0,16	0,04	0,08	0,07	0,15
Мотив отримання диплома	0,01	-0,25**	-0,28**	-0,09	0,06	-0,02	0,28**	-0,10
Мотив досягнення успіху	0,46**	0,38**	0,37**	0,39**	0,17*	0,43**	0,14*	0,13

– внутрішні мотиви «набуття знань» та «оволодіння професією» пов'язані із цінностями «духовне задоволення», «креативність», «активні соціальні контакти», «власний престиж», «досягнення», «розвиток себе»;

– мотив «досягнення успіху» пов'язаний із цінностями «розвиток себе», «духовне задоволення», «креативність», «активні соціальні контакти», «досягнення»;

– мотив «отримання диплома» пов'язаний із цінністю «високе матеріальне становище».

Аналізуючи кореляційні зв'язки ($p < 0,001$) мотиваційних показників із показниками самоствавлення (дані наведені в таблиці 3), слід зазначити що:

– мотивація «набуття знань» та «оволодіння професією» пов'язана з усіма показниками самоствавлення: як з «інтегральною оцінкою самоствавлення», так

і з її складовими: «саморозумінням», «самоповагою», «очікуванням позитивного ставлення інших», «самоінтересом», «самовпевненістю», «самоприйняттям»;

– мотивація «отримання диплома» пов'язана із «очікуванням позитивного ставлення інших», «самозвинуваченням» та «самоінтересом»;

– мотивація «успіху» пов'язана із «самопослідовністю» та «самоінтересом».

У вибірці *зовнішньомотивованих студентів* аналіз кореляційних зв'язків мотивів навчання у ВНЗ з показниками ціннісної сфери показав, що мотив набуття знань, який має низький рівень вираження, відповідно не має зв'язку із показниками ціннісних орієнтацій. Проте, мотив оволодіння професією, який також має низьке значення, пов'язаний із цінностями «розвиток себе», «духовне задоволення», «активні соціальні контакти», що означає, що ці цінності також мають низькі значення.

Мотив отримання диплома, який має високі значення в даній вибірці студентів, пов'язаний як із гуманістичними, так і з прагматичними цінностями.

Висновки. Виходячи із аналізу найбільш вагомих взаємозв'язків, умови формування та розвитку мотивації учіння створюються синергетичними ефектами, які досягаються в такому освітньому середовищі, де «працюють» цінності особистісного розвитку, духовного задоволення, креативності; створюється простір міжособистісної взаємодії, що забезпечує моральну підтримку, підґрунтя для формування самоповаги, самоінтересу, самоприйняття, саморозуміння та самовпевненості; забезпечуються можливості розвитку професійно важливих якостей і цінностей.

Зважаючи на те, що кризові (біфуркаційні) періоди неминуче виникають у процесі професійної підготовки студентів у ВНЗ, на різних її етапах, породжують суттєві зміни в осмисленні свого життєвого шляху, його цілей і смислу, порушуючи цілісність системи ставлень особистості, позитивного самоприйняття, статусного положення та міжособистісної взаємодії, в освітньому середовищі, яке можна назвати *розвиваючим* розвиток цієї системи може бути відносно прогнозованим. Такі впливи стимулюють включення специфічних захисних синергетичних тенденцій,

спрямованих на підтримку особистісної цілісності. Загальна закономірність, при цьому, виражається в тому, що посилення зовнішніх впливів активізує стабілізаційний потенціал ядра особистості, внутрішні ресурси якого несуть синергетичну функцію, яка врівноважує дестабілізуючі негативні впливи середовища і особистості, індивідуалізують стиль поведінки людини, стимулюють розвиток рефлексії, стабілізують образ Я і світу.

Система уявлень особистості про себе імпліцитно прагне до підтримки цілісності і гармонійності свого змісту. Тому при високих показниках самоствавлення існують досить тісні і стійкі взаємозв'язки між окремими параметрами системи ставлень особистості, її цілісністю та повнотою, які адекватно поєднуються з більш високим ступенем усвідомленості себе та прагненням будувати плани на майбутнє, наявністю цілей у майбутньому, здатністю визначати шлях саморозвитку. При низьких показниках усвідомленості і диференційованості уявлень про себе виникає тенденція до заниженої самооцінки, самозвинувачення, непослідовності планування і непевності стосовно свого майбутнього.

Основними напрямками *комплексної програми* психологічного забезпечення мотивації учіння у ВНЗ, в якій основний акцент зроблено не на традиційному «психолого-педагогічному супроводі навчання студентів», а на *створенні освітнього середовища, яке реалізує особливу культуру соціалізації індивідуальності*, що формується і культивується на основі утвердження принципу співвіднесеності можливостей людини та освітнього середовища, є такі:

1. Гуманізація взаємин в освітньому середовищі та його формування на принципах розвиваючого та здоров'язберігаючого середовища, яке базується на цінностях гуманістичного спрямування та ціннісного ставлення до себе – саморозвитку, досягнень, духовного задоволення, креативності;

2. Оптимізація системи ставлень особистості, центральне місце в якій належить таким компонентам самоствавлення як самоприйняття, самоповага, самопослідовність, позитивне ставлення до оточуючих, що сприятиме

Питання психології

зростанню адекватності самооцінки, рівня домагань, самоінтересу, саморозумінню, впевненості, наполегливості, цілеспрямованості тощо;

3. Формування цілісності сприйняття подій життєвого шляху, оптимального поєднання минулого, теперішнього та майбутнього в картині життя, усвідомленості життєвих, цілей і перспектив, поєднання життєвих планів з

професійними, професійної ідентичності тощо.

Освітній процес сучасного ВНЗ повинен актуалізувати зміну позиції студента з об'єкта навчання в активного і свідомого *суб'єкта навчально-професійної діяльності*, тобто зростає значення *формування можливостей самоорганізації учіння студентів*.

Література

1. Абульханова К. А. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 299 с.
2. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. И. Анцыферова // Психология социальных ситуаций. – СПб., 2001. – С. 309-334.
3. Галажинский Э.В. Детерминация и направленность самореализации личности: [Текст] / Э.В. Галажинский. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 2002. – 182 с.
4. Карпинский К.В. Человек как субъект жизни / К.В.Карпинский. –Гродно: ГрГУ, К21, 2002. – 380 с.
5. Ключко Е.В. Самореализация личности: системный взгляд: [Текст] / В.Е. Ключко, Э.В. Галажинский. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1999. – 154 с. – С.65–144.
6. Леонтьев Д. А. От инстинктов – к выбору, смыслу и саморегуляции: психология мотивации вчера, сегодня и завтра / Д. А. Леонтьев // Современная психология мотивации / [под ред. Д. А. Леонтьева]. – М.: Смысл, 2002. – С. 4-12.
7. Логинова Н.А. Жизненный путь как проблема психологии / Н.А. Логинова // Вопросы психологии, 1985. – № 1. – С. 103-108.
8. Максименко С.Д. Генезис существования личности / С.Д Максименко. – К.: Изд-во ООО «КММ», 2006. – 239 с.
9. Надирашвили Ш. А. Установка и деятельность / Ш. А. Надирашвили. – Тбилиси, 1987. – 361с.
10. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Н.И. Сарджвеладзе. – Тбилиси: «Мецниереба», 1989. – 206 с.
11. Столин В.В. Мотивация и самосознание / В.В. Столин // Мотивация личности. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 58–67.

Serduk L. S., doctor of psychological sciences, associate professor

MODERN SINERGISTICAL ТЕНДЕНЦІЇ OF MOTIVATION OF УЧІННЯ OF FUTURE SPECIALISTS

The paper justifies systematic and synergetic principles of persons' learning motivation as a system. Its system-levelled structure was defined and modern synergetic tendencies of persons' learning motivation due to influence of an educational environment were revealed.

It was determined that intrinsic motivation is formed by creative personality orientation, self-guidance, desires for self-development, for a high-status position in social contacts, for novelty. It was found out that the conditions for formation and development of learning motivation are created by synergetic influences that can be achieved in such learning environment where values of personal development, psychological satisfaction, creativity "work"; a space for interpersonal interactions is created that provides moral support, foundations for formation of self-esteem, self-interest, self-acceptance, self-understanding and self-confidence; opportunities for development of professionally important qualities and values are provided.

A comprehensive program for psychological provision of motivation of learning in universities is proposed, its main concepts are humanization of relationships in an educational environment, optimization of person's attitude system, forming of holistic perception of events of life's journey, awareness of life, goals and perspectives, merger of life and professional plans.

Key words: academic motivation, motivation synergy, self-fulfillment, psychological well-being, motivation factors.